

Journal of Urban Environmental Planning and Development

Vol 2, No 6, Summer 2022

p ISSN: 2783-3496 - e ISSN: 22783- 3909

<http://juep.iaushiraz.ac.ir/>

DOI: 10.30495/juepd.2022.691380

DOR: 20.1001.1.27833496.1401.2.6.8.3

Research Paper

To examine factors affecting on cities historical evolution (case study: Shiraz artillery square)

Mona Moosavi¹: Teacher of Civil-Architecture group, Technical and Vocational University (TVU), Tehran, Iran.

Morteza Sharifi¹: Faculty member of Civil-Architecture group, Teacher of Technical and Vocational University (TVU), Tehran, Iran.

Received: 2022/02/24 PP: 113-126 Accepted: 2022/05/14

Abstract

In this article with aim to understand how form artillery square spatial pattern in a city of Iran, it is tried to track the space background and basic factors involved in it's forming. For this, Shiraz historical structure and governmental centers of ages before zandieh has been examined to know the square bed. Also, we have defined and analyzed the word 'square' to answer this hypothesis whether artillery have been square or formed from a created space. The artillery space has some features of square in terms of operation and surrounded space but on shape and body had been converted into discontinuous body with irregular form due to it's connection to the city old texture. Generally, combining buildings with different operations around the square represents the importance of collecting citizens in a general space and reinforcing social communications in the square, and these combinations give different forms to the square in term of role, performance and characteristics of buildings around the square. Surrounded by defined and continuous walls is one of the square main characteristics. One of the features of the Buildings is it's attaching to the square directly. The square importance is not limited to it's apparent shape and form rather as it is a place of gathering civilizations in most cases is important due to recalling historical events and social needs. The study structure is based on scientific - historical-library resources and first and second hand written and pictorial resources, and evidence analysis and evaluation has been conducted in interpretive_historical form.

Keywords: Square, Shiraz structure, artillery square, zandieh period, Karim khani buildings.

Citation: Mona Moosavi, Morteza Sharifi (2021): **To examine factors affecting on cities historical evolution (case study: Shiraz artillery square)**, Journal of Urban Environmental Planning and Development, Vol 2, No 6, Shiraz, PP 112- 126.

¹. **Corresponding author:** Morteza Sharifi, **Email:** m_sharifi275@yahoo.com, **Tell:** +989173220200

Extended Abstract

Introduction:

In this article, with the aim of understanding how the spatial pattern of "artillery square" in the Iranian cities is formed, the background of this space and the fundamental factors involved in its formation are analyzed. Creating a very strong image of the city provides the basis for people to be balanced with the environment. In his civil works, Karim Khan paid more attention to the comfort and improvement of the people than more than to the beauty of the city. The art and architecture of the Karim Khan period is a combination of the former architecture of Iran and the continuation of traditional architecture in order to flourish the art and architecture and native engineering techniques. The enclosure of the Artillery Square in Shiraz during the time of Karim Khan Zand with defined and continuous walls is one of the main features of this square in which there is no interruption in the body of the square. In general, combining buildings with different functions around the square shows the importance of gathering citizens in a public space and strengthening social relations in the Zandieh period.

Methodology:

The first form of the structure of the city of Shiraz in the pre-Safavid period is related to its prosperity during the time of Al-e-Buyeh, the fourth century AH. At the time of Al-e-Buyeh, urban elements were established along the Azdi aqueduct and the overall structure of the city was formed as a single center. In the Atabakan period, the separation of urban functions according to the axis parallel to the aqueduct was observed and the central structure was weakened and tended to a corner of the city. In the Safavid period, the backbone of Shiraz, while maintaining the previous position, moved to the north, but due to the surrounding urban spaces by neighborhoods, the new Safavid complex has been formed in line with the old complex and at a distance from the previous complex. Urban open spaces are mainly formed within the elements based on the introverted pattern of urban texture and are transformed into urban squares in stages of ossification development. The first task of the Karim Khan dynasty was to select and decorate the city of Shiraz as the capital, which is not only a strategic and administrative base, but also a psychological weapon to strive for the continuation of public support and their national prestige. Karim Khan built tall buildings with large and stretched spaces due to the dual spirit of "people-war". His designs were a mixture of the architecture of the predecessors and the architecture of the Safavids. It has used the architectural elements of its predecessors, especially the Achaemenids, Sassanids, Safavids and Seljuks in their external and internal buildings and facades.

In general, the ossification of the Shiraz city in Zandieh period has been in line with the market as in the past, and the new urban complex has been developed in a westerly direction. In the Safavid period, unlike the Atabakan period, when the texture of the ossification area was compact and attached to each other, the urban texture was formed around open urban spaces (squares), but in the Zandieh period, the density and openness of the city texture was not similar to the Safavid period. In the context of this period, there are a series of buildings that are separate, which include open and closed spaces separately. A square is a space or place with regular or irregular dimensions that acts as a place for specific activities or functions (permanently or at specific times, periodically). Square identity is defined by three main elements: "function", "center" and "side". Squares are geometrically designed in two ways and lack regular design.

Results and discussion:

The existence of the "open urban space" of the Safavid period, due to its features and potentials, allows prisoners to use part of this space and change it to a larger square called "artillery square". Its features and potentials include: connection to the old Safavid context and connection with Vakil Mosque, proximity to Vakil Bazaar, government garden, possibility of development and expansion, and in general position, being at the top of the city entrance from Baghshah gate and also connection with Isfahan Gate through Vakil Bazaar. General characteristics of artillery square are as follows: Karimkhani Square as an urban facility and arsenal consists of three sections: 1. The political section, including the Pergola Mansion and the Madhouse; 2. The economic sector, including the market; and 3. The military sector, which included the training square. In this square, the citadel served as the king's house and the main core of the square.

The Artillery Square performance is as follows: In the era of Karim Khan, this square was a place where cannons were kept, which, according to William Franklin, were not used. In the square and in front of the citadel, there was a platform on which Khan's music group played a song every day at sunrise and sunset. The Nasiri Farsnameh also states that in this square, soldiers were trained to practice the system. The Characteristics of the spaces around the artillery square including Vakil Bazaar, Vakil Mosque, Bagh-e Nazar, Arg and Divankhaneh as some of the surrounding spaces, are described in detail in this article. The general body of the artillery square, i. e. spaces and buildings in this square are placed side by side and because they have different functions, they display different views in the body of the square. One of the prominent features of Karimkhani buildings is the predominance of the functional role of the building over their form and aesthetic characteristics. In Karim Khani buildings, simplicity and strength can be clearly seen and in the proportions of this building, the climatic conditions of Shiraz have been considered.

Conclusion:

Urban space as a linguistic unit of urban design can be described objectively and mentally. In objective perception, two aspects are raised: the physical perception of space and the experience of space. In mental perception, all areas that are the place of public functions and social activities are built within the urban space. In the urban design of this period, the functional aspects have been given more importance than the aesthetic values. The importance of the square is not limited to its appearance and form, but because it is a public gathering place for citizens, in most cases it is important for remembering historical events and social needs.

فصلنامه برنامه ریزی و توسعه محیط شهری

دوره ۲، شماره ۶، تابستان ۱۴۰۱

شاپا چاپی: ۳۴۹۶-۲۷۸۳ - شاپا الکترونیکی: ۳۹۰۹-۲۷۸۳

<http://juep.iaushiraz.ac.ir/>

DOI: 10.30495/juepd.2022.691380

DOR: 20.1001.1.27833496.1401.2.6.8.3

مقاله پژوهشی

بررسی و تبیین عوامل مؤثر در سیر تکوین فضاهاى تاریخی شهرها (نمونه موردی میدان توپخانه - شهر شیراز)

منا موسوی: مدرس گروه عمران - معماری، دانشگاه فنی و حرفه‌ای، تهران، ایران.
مرتضی شریفی^۱: عضو هیئت علمی گروه عمران - معماری، مربی دانشگاه فنی و حرفه‌ای، تهران، ایران.

دریافت: ۱۴۰۰/۱۲/۰۵ صص ۱۲۶-۱۱۳ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۰

چکیده

در این مقاله با هدف درک چگونگی شکل‌گیری الگوی فضایی «میدان توپخانه» در شهر ایرانی، به پیگیری پیشینه این فضا و عوامل بنیادین دخیل در شکل‌گیری آن پرداخته شده است. بدین منظور ساختار تاریخی شهر شیراز و محل مراکز حکومتی دوره‌های قبل از زنده بررسی شده تا بستر و زمینه این میدان شناخته شود. همچنین به تعریف و تحلیل واژه «میدان» پرداخته شده تا به این فرضیه که آیا «توپخانه» میدان بوده است یا از فضایی حادث شکل یافته، پاسخ دهیم. فضای توپخانه از نظر عملکرد و فضای پیرامونی، ویژگی‌های میدان را دارد ولی از لحاظ شکل و بدنه به دلیل اتصالی که به بافت قدیمی شهر داشته و در همجواری بناهای از پیش ساخته شده و حتی صدمه‌دیده قرار گرفته است به شکلی نه‌چندان منظم به بدنه‌ای ناپیوسته تبدیل شده است. به‌طور کلی ترکیب‌کردن ساختمان‌ها با عملکردهای متفاوت در اطراف میدان، نشان‌دهنده اهمیت گردآوردن شهروندان در یک فضای عمومی و تقویت روابط اجتماعی در میدان است و این ترکیب‌ها بر حسب نقش، عملکرد و خصوصیات بناهای پیرامون میدان، اشکال متفاوت به میدان می‌دهد. محصوربودن میدان با جداره‌های تعریف‌شده و پیوسته یکی از بارزهای اصلی میدان است به‌گونه‌ای که هیچ‌گونه انقطاع و گسیختگی در بدنه میدان وجود نداشته باشد. نحوه اتصال بناها به شبکه میدان به‌صورت اتصال مستقیم است. اهمیت میدان محدود به شکل و فرم ظاهری آن نیست بلکه به‌عنوان یک عرصه عمومی محل تجمع شهروندان است، در بیشتر موارد به خاطر یادآوری وقایع تاریخی و نیازهای اجتماعی اهمیت دارد. ساختار این پژوهش مبتنی بر منابع علمی - تاریخی کتابخانه‌ای و منابع مکتوب و تصویری دست اول و دست دوم است و تحلیل و ارزیابی شواهد موجود در قالب روش تفسیری - تاریخی صورت پذیرفته است.

واژه‌های کلیدی: میدان، ساختار شیراز، میدان توپخانه، دوره زنده، بناهای کریمخانی.

استناد: موسوی، منا و مرتضی شریفی (۱۴۰۰): بررسی و تبیین عوامل مؤثر در سیر تکوین فضاهاى تاریخی شهرها (نمونه موردی میدان توپخانه شیراز)، فصلنامه برنامه ریزی و توسعه محیط شهری، سال ۲، شماره ۶ شیراز، صص ۱۲۶-۱۱۳.

^۱ نویسنده مسئول: مرتضی شریفی، پست الکترونیکی: m_sharifi275@yahoo.com، تلفن: ۰۹۱۷۳۳۲۰۲۰۰

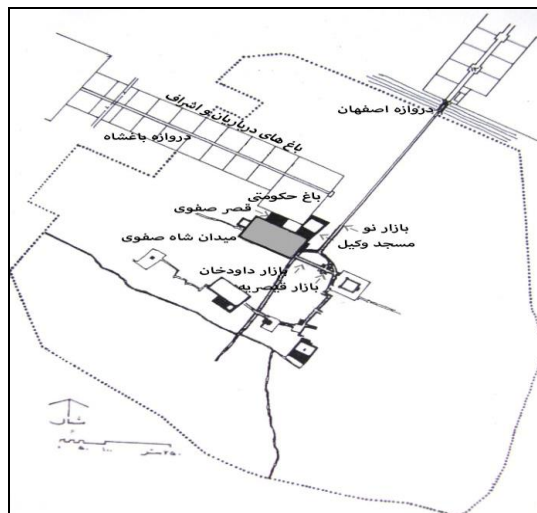
مقدمه:

ایجاد یک تصویر بسیار قوی از شهر، مبانی تعادل مردم را با محیط فراهم می‌آورد حال آنکه ارزش‌ها و آرمان‌ها هم به منظر شکل می‌دهند و هم در منظر شکل می‌گیرند. از این رو منظر شهر عینیت حاصل از شکل شهر (واقعیت) است و نمادی است که ارزش‌های فرهنگی و ایدئال‌ها را به‌طور کالبدی باز می‌کند و از طریق شکل شهر است که سنت‌های فرهنگی، واقعیت زندگی و تجربیات شخصی به هم متصل می‌شوند (Sharifi, 2020: 123). از سال ۱۱۸۰ ه.ق که کریم‌خان در شیراز استقرار یافت، بهترین و زیباترین قسمت شیراز آن دوران، یعنی شمال غربی محلات در شاهزاده و میدان شاه را به مرکز حکومت خود اختصاص داد. کریم‌خان پادشاهی مردم‌نواز، دانش‌پژوه و نظر بلند بود و مصمم بود تا با احداث ساختمان‌های استوار و زیبا، شیراز را به همان پایه برساند که شاه‌عباس اصفهان را رسانیده بود (Sami, 1984: 4). به همین منظور و تحت تأثیر معماری صفوی، دستور داد در شمال شیراز قدیم، میدان وسیعی بسازند و در اطراف آن عمارات حکومتی را جای دهند. این میدان به «میدان توپخانه» شهرت یافت. بدین ترتیب در گرداگرد آن، کاربری‌های مکمل، که با یکدیگر در ارتباط بودند و کالبد مشترکی را ایجاد می‌کردند، بنا کرد. با وجود اینکه کریم‌خان در اقدامات عمرانی و ساختمانی به آسایش و بهبود وضع مردم بیشتر توجه می‌کرد تا زیبایی شهر ولی هر یک از بناهای وی، نمونه‌هایی درخشان از معماری دوره زندیه است (Varham, 2006: 23). هنر و معماری دوره کریم‌خان ترکیبی از معماری پیشین ایران است که به دنبال یافتن یک زبان مخصوص به خود برای ارج نهادن به تمدن و هنر گذشتگان و ادامه معماری سنتی در جهت شکوفایی هنر و معماری و فنون مهندسی بومی است.

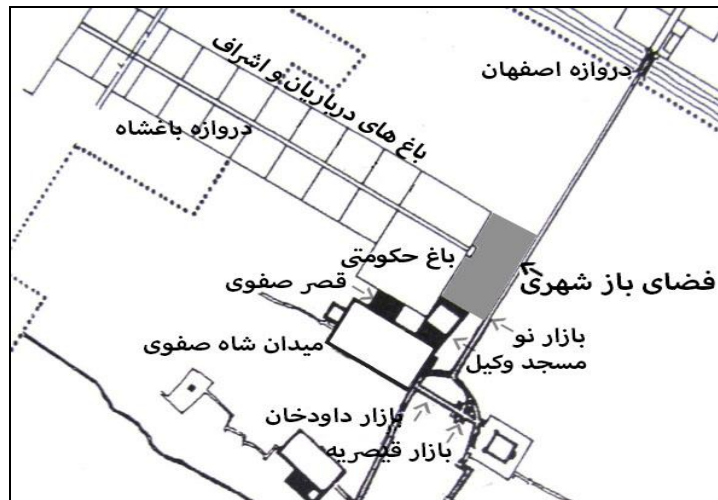
پیشینه و مبانی نظری:

ساختار شیراز در دوران پیش از صفویه: نخستین صورت شکل‌گیری ساختار شهر شیراز به دوره رونق آن در زمان آل‌بویه، قرن چهارم هجری، مربوط می‌شود. قبل از این دوره، مسجد جامع عتیق احداث شده بود و بازار شهر از کنار آن تا دروازه استخر امتداد داشت. در زمان آل‌بویه، عناصر شهری در مسیر قنات عضدی استقرار یافتند، ابنیه حکومتی در غرب و عناصر مذهبی در شرق محور بازار قرار داشتند. در این دوره ساختار کلی شهر به صورت تک مرکزی شکل گرفته است. در دوره اتابکان، تفکیک عملکردهای شهری طبق محور موازی با قنات عضدی رعایت گردید اما علی‌رغم توسعه گستره شهر به سمت شرق و غرب، ستون فقرات در قسمت شمال و غرب قرار گرفته و در همین محدوده رشد کرد. لذا ساختار مرکزی تضعیف شده و به یک گوشه تمایل یافته است (Paoloconeo, 2005: 3).

ساختار شیراز در دوره صفویه: در دوره صفوی، ستون فقرات شهر شیراز ضمن حفظ کردن موقعیت پیشین، به سمت شمال حرکت کرده ولی به دلیل احاطه شدن فضاهای شهری گذشته توسط محلات، مجموعه جدید صفوی در راستای مجموعه قدیم و با فاصله از مجموعه قبلی شکل گرفته است. در این زمان شیراز به خیابانی با ردیفی از درختان سرو (برگرفته از الگوی چهارباغ اصفهان) آراسته شد و در آن تعدادی باغات به انضمام تالارهایی بر پا شد. به گفته شاردن، سیاح فرانسوی: «... بعد از تنگ الله‌اکبر، خیابان بزرگی که زیباتر از دیگر خیابان‌هاست می‌رسیم. این خیابان دراز و مستقیم به عرض پنجاه قدم است. در دو سوی خیابان مزبور، باغ‌هایی با جبهه‌ای به طول دویست قدم قرار گرفته که هر یک سردر بزرگی به صورت نیم‌هلال دارد. بر روی این ورودیه عمارت کلاه‌فرنگی بنا شده است. ... این خیابان به بازار درازی منتهی می‌شود و بازار نیز به میدان عمومی شهر ختم می‌گردد.» (Kamali Sarvestani, 2010: 1) (شکل ۱).

شکل ۱- نقشه ساختار شیراز و میدان شاه صفوی در دوره صفویه (Nasr, 2008: 25)

شکل ۲ - موقعیت فضای باز شهری در دوره صفویه (Nasr, 2008: 25)

به موجب تصویری که از سیاح فرانسوی در دست است، به طور کلی، حداقل سه خیابان اصلی وجود داشته که به دروازه‌های شهر منتهی می‌شده است. یکی از اصلی‌ترین آن‌ها که مدخل راه شیراز به اصفهان بوده و به تفصیل بیان شد، مانند چهارباغ اصفهان باغ‌هایی با سردرهای مجلل و کلاه‌فرنگی، قرینه هم ساخته شده بودند (Afsar, 1974: 1). بدین ترتیب حدفاصل انتهایی محور چهارباغ و بازار شهر، «فضای باز شهری» وجود داشته است (شکل ۲). «فضاهای باز» عمدتاً بر اساس الگوی درون‌گرای بافت شهری، درون عناصر شکل می‌گیرند و در مرحله‌ای از توسعه استخوان‌بندی به میادین شهری تبدیل می‌شوند. وجود چهارباغ‌ها اگرچه گذرگاه‌هایی اختصاصی تر هستند اما در زمره فضاهای باز و سبز استخوان‌بندی شهر می‌تواند محسوب شود؛ مانند الگوی شهرسازی اصفهان که با ایجاد محورهای سبز که دو محور اصلی چهارباغ عباسی و چهارباغ خواجه را شامل می‌شود، باعث گردیده قسمت جدید شالوده شهری، سیمای باغ-شهر را بیابد و خود را از بافت فشرد کالبدی قسمت کهن متمایز سازد (Ahari, 2001: 8). بازار عهد صفویه، بازار نسبتاً بلندی بود که از دروازه اصفهان شروع می‌شد و در جای بازار نو و بازار وکیل امروزی قرار داشت. و بعدها در زمان کریم‌خان زند تجدید بنا گردیده، توسعه یافته و تغییر نام داده است. بازاری بنام داودخان نیز وجود داشته که یک دهانه آن به میدان شاه صفوی منتهی می‌شده است (Afsar, 1978: 4). میدان شاه صفوی، میدان بزرگ شهر به حساب می‌آمد که در هنگام حکمرانی امام قلی خان فرزند الله‌وردی خان در شیراز احداث گردید. «جای درست این میدان به تحقیق روشن نیست. از اینکه محله شمال غربی شهر که تقریباً تمام عمارات کریم‌خان، مانند ارگ و باغ حکومتی و اندرون کوچک تا حوالی بقعه بی‌بی دختران را محله میدان شاه می‌گویند، ممکن است میدان تقریباً در همین حدود قرار داشته.» (Afsar, 1974: 1).

شیراز، پایتخت کریم‌خان:

کریم‌خان از سال ۱۱۸۰ ه.ق شیراز را به پایتختی برگزید. شرایط اقلیمی و موقعیت ویژه شیراز، که از طرفی به اصفهان و از طرف دیگر به نقاط حساس بنادر خلیج فارس نزدیک بوده و همچنین علاقه شخصی کریم‌خان به شیراز شاید از مهم‌ترین دلایل انتخاب این شهر به عنوان پایتخت زنده باشد (Ajand, 1997: 1). بدین ترتیب شیراز در زمان حکومت وکیل‌الرعا به اوج عظمت و رونق خود رسید. فرمانروایان بزرگ را معمولاً از روی بناهایی که برپا ساخته‌اند ارزیابی می‌کنند. اولین وظیفه سرسلسله پادشاهی، انتخاب و تزئین شهری به عنوان پایتخت است که نه تنها صورت یک پایگاه استراتژیک و اداری را دارد، بلکه سلاحی روانی برای تلاش در جهت تداوم پشتیبانی عمومی و حیثیت ملی آن‌ها باشد؛ زیرا پایتخت بزرگ و موفق و زیبا، مدرکی نمایان بر وجود حکومتی نیک‌خواه و نیرومند است (Danesh pajoo, 1998: 2). تلاش کریم‌خان در آثار عام‌المنفعه شیراز (زیرا در پی آن بود که شیراز را اصفهان ثانی کند) یادآور تلاش‌های شاه‌عباس در زمینه هنرها بود. در واقع سرتاسر سلطنت کریم‌خان را افسانه بازسازی و بهبود سیاسی و فرهنگی تمدن صفوی پوشاند. با وجود تمام توجه وی به امور مذهبی، بر این عقیده بود که دخالت برخی از روحانیون در مسائل کشوری باعث سقوط دولت صفوی شده است، بنابراین روحانیون در امور مملکتی او، نقش چندانی نداشتند (Varham, 2006: 1). کریم‌خان به دلیل روحیه دوگانه «رزمی-مردمی» بناهای بلند با فضاهای کشیده و بزرگ ساخت و همین شیوه را بعدها به بازماندگان خود منتقل کرد. طرحی که وی برای احداث مجموعه‌ای زیبا مدنظر داشت، آمیزه‌ای بود از معماری پیشینیان و معماری صفویان. عناصری که از معماری پیشینیان به ویژه هخامنشیان و ساسانیان برگرفته شده شامل: به کارگیری ایوان دوستونی کنار ورودی‌ها و تالارها با ستون‌های سنگی، طاق‌نما، سقف‌های شیروانی و ... و

عناصری که از معماری صفویان و سلجوقیان در ساختمان و نمای خارجی و داخلی کمک گرفته شده بود شامل: جلوخان، آب‌نماسازی، بلوارسازی، باغ‌سازی، نقش‌های آجری، برج‌سازی، گچ‌بری، کاشی‌کاری و... است (Ajand, 1997: 5).

ساختار شهر شیراز در دوره زندیه:

همان‌طور که گفته شد، شبکه راه‌های اصلی و عناصر شهری مهم شیراز همچون مقطع تاریخی گذشته در جای خود قرار داشتند و توسعه شهر نیز به سمت کوهپایه‌های شمال و غرب صورت گرفته بود. به‌طور کلی توسعه استخوان‌بندی شهر مانند گذشته در راستای بازار (شمالی-جنوبی) بوده و مجموعه جدید شهری در راستای فوق، در جهت غرب توسعه یافته است.

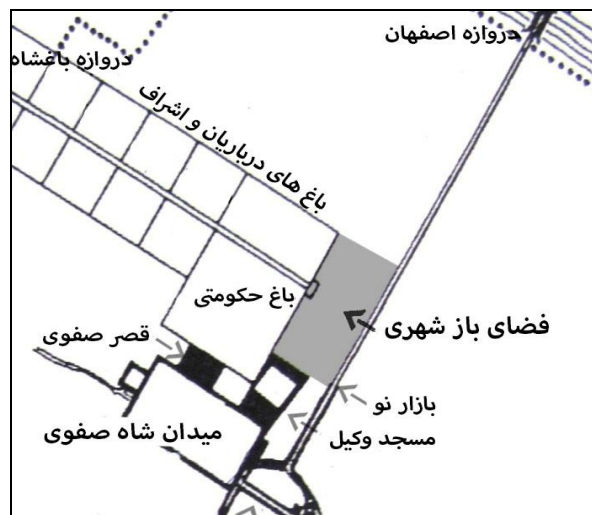
شکل ۳- نقشه ساختار شیراز در دوره زندیه (Nasr, 2008: 27)

در دوره صفویه، برخلاف دوره اتابکان که بافت محدوده استخوان‌بندی فشرده و چسبیده به یکدیگر بوده، بافت شهری در اطراف فضاهای باز شهری (میدان) شکل گرفته، اما در دوره زندیه تراکم و گشادگی بافت شهر مشابه دوره صفویه نمی‌شود. در بافت این دوره، مجموعه بناهایی دور هم قرار دارند که به‌صورت مجزا شامل فضاهای باز و بسته می‌باشند. شبکه ارتباطی داخلی و دسترسی بین عناصر نیز بر پایه شبکه ارتباطی گذشته است (Nasr, 2008: 27). بازار یکی از شبکه‌های پیونددهنده بین عناصر به شمار می‌آید که دسترسی اصلی به عناصر اصلی شهر از محلات را امکان‌پذیر می‌سازد و ارتباط عناصر شهری پراکنده را توسط راستای اصلی اش برقرار می‌سازد.

میدان: میدان در لغت‌نامه دهخدا به معنای عیش، فراخ و هر جای پهن و برابر و بی عمارت و پهنه است. اگر در ادبیات و فرهنگ ایرانی به دنبال معنای میدان بگردیم، میدان عبارت از فضا یا مکانی است که (با ابعاد منظم یا نامنظم) به‌عنوان محل فعالیت‌ها یا عملکردهای خاص (به‌طور دائم یا در زمان‌های مشخص به‌صورت دوره‌ای) ایفای نقش می‌کند و نام‌گذاری آن نیز گاهی به فعالیت‌های میدان که معمولاً در میانه میدان اتفاق می‌افتد منسوب می‌شود، هرچند که در جداره و زوایای آن نیز امکان انجام فعالیت‌هایی وجود داشته است. پیرامون میدان را متناسب با شخصیت آن، کاربری‌هایی اشغال می‌کند و تعریف ابعاد آن توسط عناصری که در اطرافش قرار گرفته‌اند متصور می‌شود. محققانی که در مورد میدان (به‌عنوان فضای شهری) افاضاتی دارند، عموماً بر جنبه «عمومی بودن فضای میدان» و سروکار داشتن آن با «زندگی عمومی» تأکید بیشتری می‌کنند و به عبارتی تعبیر این فضا با «زندگی جمعی» که نمودی از فرهنگ جامعه است، مترادف می‌دانند. هویت میدان را سه عنصر اصلی «فعالیت یا عملکرد»، «میان‌ه یا مرکز» و «کناره یا بدنه» تعریف می‌نماید. «مرکز» و «بدنه» از ارکانی هستند که علاوه بر تعریف ظاهری و مادی میدان، در تعریف هویت ذهنی (یا معنوی) و غیرمادی و همچنین زیبایی آن ایفای نقش می‌کنند. «مرکز» نیز به دلیل جایگاه ویژه‌ای که در فرهنگ ایرانی دارد مهم‌ترین عنصر میدان بشمار می‌رود. میدان‌ها از نظر شکل هندسی به دو گونه طراحی شده و فاقد طراحی منظم تقسیم می‌شوند. میدان طراحی شده عموماً شکل هندسی منظمی دارد که برحسب نقش و موقعیت، از مستطیل تا مربع متغیر است. میدان‌هایی که نقش شهری دارند، در اکثر موارد به‌صورت مستطیل طراحی می‌شوند. میدان‌های فاقد طراحی منظم، اگرچه به شکل هندسی منظم نیستند اما غالباً به تعدادی شکل هندسی تقریباً منظم قابل تجزیه هستند که بر طبق اصل مجاورت در کنار هم قرار گرفته‌اند (Ahari, 2001: 3).

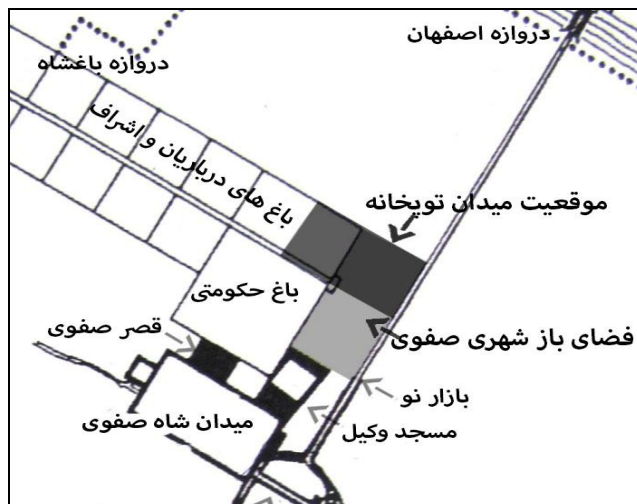
نحوه شکل‌گیری میدان توپخانه:

کریم‌خان برای ساخت عمارات حکومتی، تحت تأثیر معماری صفوی در اصفهان، تصمیم گرفت میدان وسیعی بسازد. کریم‌خان در ابتدا محوری ساخت که مرکز قدیمی شهر را تعقیب کند، یعنی بازار جدید در خط مستقیم به نام بازار وکیل در دنباله بازار قدیمی است. همانند اصفهان که مرکز جدید شهر از طریق بازار قدیمی با هسته قدیمی تر و قطب‌های اساسی آن تماس مستقیم دارد و به علت گشوده شدن مسیر جدید در حاشیه قرار نگرفته است (Paolococono, 2005: 4). میرزا صادق «نامی» که قسمت‌هایی از تاریخ زمان زندیه را نوشته، می‌نویسد: «کریم‌خان از اینکه در سرای گذشتگان منزل بگیرد، عار داشت. از این رو بر آن شد تا بناهای رفیعی که درخور شأن حکومتش باشد احداث نماید.» (Nasr, 2008: 31). «دیولافوا» خاورشناس فرانسوی، گفته تاریخ‌نویس عهد زندیه را چنین نقل کرد که شهریار زند، از سوی شمال غرب، طرح بناهای مفصل و معظمی برای میدان، ارگ، خیابان، باغ، بازار، مسجد، آب‌انبار، حمام و کاروانسرا و چند ساختمان مجلل دیگر ریخت (Sami, 1984: 1). در کتاب تاریخ بافت قدیمی شیراز نوشته کرامت الله افسر در مورد مکان عمارات کریم‌خانی این گونه نوشته شده که بدون شک در جای آثار فعلی زندیه زمین بکر و خالی نبوده بلکه عمارات، ساختمان‌ها و تأسیسات دیگری وجود داشته‌اند که بعداً تغییر شکل یافته است. قسمت اعظم ابنیه دوره صفویه نیز مانند بازار داودخان، بازار قیصریه، سرای مولتانیان، قصر امام قلی خان و میدان شاه صفوی در همین حوالی قرار داشته است. همان طور که گفتیم، وجود «فضای باز شهری» دوران صفوی در این ناحیه به دلیل ویژگی‌ها و پتانسیل‌هایی که داشته است این امکان را به زندیان می‌دهد که از بخشی از این فضا استفاده کرده و آن را به میدان بزرگ‌تری به نام «میدان توپخانه» تغییر دهند. ویژگی‌ها و پتانسیل‌های آن شامل: ارتباط و اتصال به بافت قدیمی صفویه و ارتباط با مسجد وکیل از سمت جنوب، هم‌جواری با بازار وکیل از سمت شرق، باغ حکومتی از سمت غرب و امکان توسعه و گسترده‌گی از سمت شمال و شمال غربی (نواحی مرغوب شیراز) برای ساخت بناهای جدید کریم‌خانی و از نظر موقعیت کلی، قرار گرفتن در منتهی‌الیه خیابان چهارباغ یا محل ورودی شهر از دروازه باغشاه و همچنین ارتباط با دروازه اصفهان از طریق بازار وکیل. شکل میدان توپخانه شاید به دلیل امکان وسعت و تماس محیطی بیشتری که با بناهای جدیدالاحداث می‌تواند داشته باشد، مستطیل شرقی-غربی طراحی شده است و زمانی که با مستطیل کشیده شمالی-جنوبی (یا همان فضای باز شهری دوره صفوی) و فضاها یا بناهای ازپیش‌تعیین‌شده، ادغام می‌شود این گونه به نظر می‌رسد که به‌ناچار شکل محیطی میدان به شکل نامنظم تبدیل می‌شود. بالطبع شکل هندسی فضاهای پیرامون میدان، شکل هندسی فضای درونی میدان را تعریف می‌کند. البته در دوران زندیه حدفاصل باغ حکومتی، مسجد وکیل و بازار وکیل توسط ساخت کاروانسرای جنب بازار وکیل کوچک‌تر شده، به گونه‌ای که این محدوده در سفرنامه‌ها به کوچه، خیابان، فرورفتگی پیش از ورود به مسجد یا نهایتاً جلوخان ورودی مسجد اطلاق شده است. و شاید بتوان آن را جدای از شکل میدان اصلی توپخانه، یک نوع جبهه خاص برای میدان دانست و میدان توپخانه را با شکل منظم تعریف کرد.

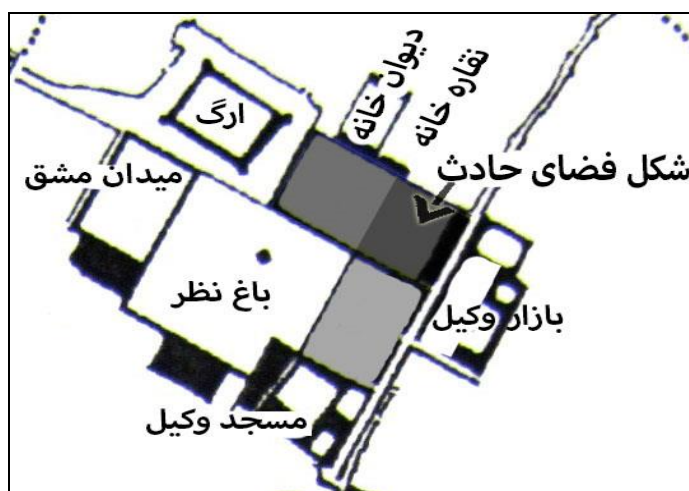

شکل ۴- موقعیت فضای باز شهری در دوره صفویه (Nasr, 2008: 29) و تحلیل نگارندگان

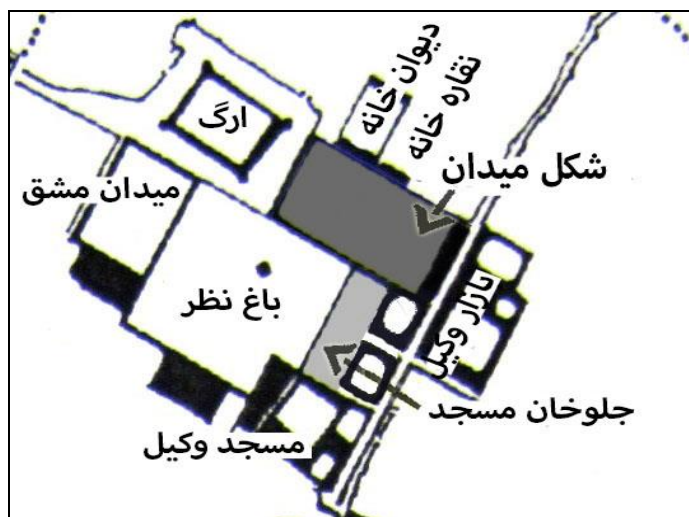

شکل ۵- موقعیت میدان توپخانه در دوره زندیه (Nasr, 2008: 29 و تحلیل نگارندگان)

شکل ۶- شکل حاصل از ترکیب فضاهای الحاقی (Nasr, 2008: 29 و تحلیل نگارندگان)

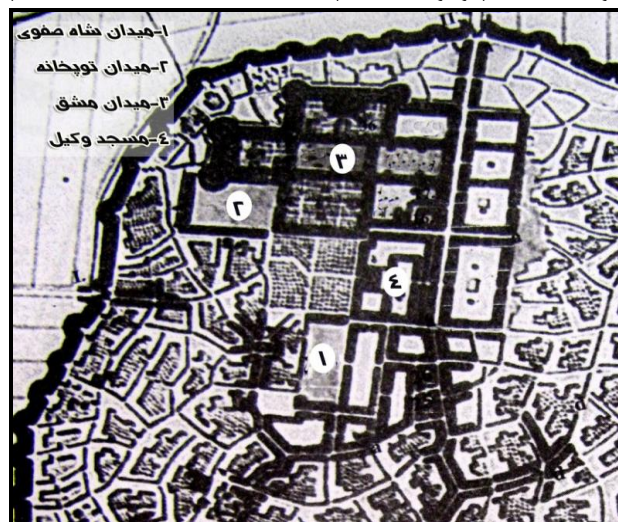

شکل ۷- شکل نهایی میدان توپخانه (Nasr, 2008: 29 و تحلیل نگارندگان)

اما ناکفته‌نماند که فضای مقابل مدخل و جلوخان‌ها از عناصر عمومی شهرهای ایران هستند که بر اساس مقیاس در دوره‌های مختلف کاربری یا نام‌های متفاوتی پیدا می‌کنند و گاهی حتی مصداقی از یک میدان هم می‌شوند (Naqizade, 2007: 1). مانند جلوخان ورودی مسجد وکیل که از سال ۱۳۰۰ خورشیدی، میدان مدبری نامیده شد (Sami, 1984: 4).

ویژگی‌های عمومی میدان توپخانه:

میدان کریم‌خانی به‌عنوان تأسیسات و ارسن شهری شامل سه بخش می‌شود: ۱- بخش سیاسی، شامل عمارت کلاه‌فرنگی و دیوان‌خانه. ۲- بخش اقتصادی، شامل بازار و ۳- بخش نظامی که شامل میدان مشق بوده است. در این میدان، ارگ به‌عنوان خانه پادشاه و هسته اصلی میدان عمل می‌کرد (Kamali Sarvestani, 2005: 5). عمارات نقاره‌خانه، دیوان‌خانه و آب‌انبار دیوان‌خانه در سمت شمالی میدان قرار داشتند. سمت غرب میدان را عمارت عظیم و مرتفع ارگ اشغال کرده بود. سمت جنوب و قبله میدان، باغ حکومتی (و در جنوب این باغ عمارت اندرون کوچک کریم‌خان) و با کمی عقب نشستگی، به فاصله کوچکی، مسجد وکیل و حمام و آب‌انبار جای داشت. در طرف قبله مسجد قسمت‌های اصلی مدرسه‌ای را بنا نهاده بودند که هنگام مرگ کریم‌خان هنوز به اتمام نرسیده بود؛ و سرتاسر شرق میدان نیز به بازار وکیل محدود می‌گردید. از بازار وکیل سه در به میدان باز می‌شد، «یکی از راسته شمالی در میدان، دیگری از بازار کلاه‌دوزها و سومی از بازار شمشیرگرها به جلوخان مسجد گشوده می‌شد. بین دیوار مسجد وکیل و میدان در گوشه شمال شرقی هنوز تا اواخر دوره قاجار بقایای قبرستان قدیمی شیخ کبیر (ابوعبدالله خفیف) وجود داشت.» (Kamali Sarvestani, 2005: 6).

شکل ۸- نقشه شیراز توسط گروه نقشه‌برداران سپاه (نقشه‌برداری روس در سال ۱۲۶۶ ه.ق کشیده شده است) (Sedaqat kish,) (2003: 36).

عملکرد میدان توپخانه:

در عصر کریم‌خان هنوز توپ‌های پرتغالی-اسپانیایی و انگلیسی در ایران وجود داشت و بدین دلیل که این میدان محل نگهداری این گونه توپ‌ها بود آن را «میدان توپخانه» نامیدند. این توپ‌ها به گفته ویلیام فرانکلین «چنان زنگ زده و سوراخ‌سوراخ شده بودند که بدون تردید اگر مورد استفاده قرار می‌گرفتند، از هم متلاشی می‌گردیدند.» (Kamali Sarvestani, 2010: 14) در میدان و در مقابل ارگ، سکویی قرار داشت که روی آن دسته موزیک خان که از تعدادی شیپورچی، دهل‌زن، نقاره‌زن، طبل و... تشکیل شده بود، هرروز در هنگام طلوع و غروب آفتاب آهنگی می‌نواختند. در فارسنامه ناصری نیز آمده است که در این میدان، سربازان را به مشق نظام تربیت می‌نمودند. و کتاب شیراز شهر جاویدان، میدان توپخانه را میدان مشق نظامی معرفی کرده است.

ویژگی‌های فضاهای پیرامون میدان توپخانه:

بازار وکیل: بازار وکیل در زمان کریم‌خان (۱۱۷۲-۱۱۹۳ ه.ق) در محله درب شاهزاده ساخته شد، این بازار از نزدیکی دروازه اصفهان تا مدخل بازارهای قسمت قدیم شیراز امتداد داشت. بر اثر نوسازی کریم‌خان، قسمت اعظم قبرستان قدیمی ابوعبدالله خفیف برچیده شد و بجای آن قسمتی از بازار و میدان نقاره‌خانه تأسیس گردید و تنها حجره کوچکی از آرامگاه (در ضلع شمالی دبیرستان شاپور کنونی) باقی‌مانده (Afsar, 1974: 20). به اعتقاد نویسندگان، کریم‌خان در ساخت این بازار، بازار قیصریه لار و بازارچه بلند اصفهان ساخت شاه‌عباس را مدنظر داشته و به روایت دیگر کریم‌خان، بازار وکیل را از روی بازار صفوی کازرون ساخته است. علی‌رغم شباهت معماری بازار به معماری دوره صفوی همچون دیگر آثار کریم‌خانی دارای ویژگی‌ها و خصوصیات منحصر به فرد است. بازار وکیل دارای دو رشته شمالی-

جنوبی و شرقی-غربی است که یکدیگر را مانند چلیپا قطع کرده‌اند. این بازار تماماً از آجر ساخته شده و دارای ۵ درب بزرگ است که در چهارسوی آن قرار گرفته است (Kamali Sarvestani, 2005: 15). هم‌زمان با ساخت بازار برای تسهیل بازرگانی و تجارت، سراها، گمرک و ضرابخانه‌ای در کنار بازار ساخته‌اند. ضرابخانه در میانه راسته بازار و تقریباً روبروی مدخل کاروانسرای روغنی واقع گردیده و محل ضرب سکه حکومت زندیه و معاملات پولی و تجاری (به‌منزله بانک) بوده است (Nasr, 2008: 36). کاروانسرا مجموعه‌ای مرکب از قهوه‌خانه، بارخانه و دفتر تجاری بوده که برای تکمیل بازار ضرورت داشت.

مسجد وکیل: در تاریخ بافت قدیمی شیراز آمده است که در همین حوالی مسجدی قدیمی وجود داشته که تذکره نویسان آن را «مسجد جنازه» نامیده‌اند. احتمالاً در دوره صفویان، به‌جای آن، مسجد بزرگ‌تری بنا شده. سند این مدعا، کتیبه‌ای در شبستان مسجد وکیل است که حکایت از ساختمان مسجد در زمان صفویه می‌کند و شاید این همان مسجدی باشد که شاردن بنام «مسجد میدان شاه» نامیده است. در کتاب راهنمای آثار تاریخی شیراز نیز آورده‌اند که گویا کتیبه محراب را از مسجد یا مکانی دیگر، بدون توجه به تاریخ آن به این مسجد آورده‌اند. در هر حال «کریم‌خان هم‌زمان با احداث بازار و میدان، این مسجد را احیا کرده و از آن پس مسجد وکیل خوانده شده است.» (Afsar, 1974: 17) در منابع مختلف، از جمله مرآت البلدان و آثار عجم، این مسجد جزء ابنیه دوره کریم‌خانی معرفی شده و در فارسنامه ناصری شرح کامل ساخت آن در این دوره آمده است. این مسجد در سال ۱۱۸۷ ه.ق بنا شده. سردر اصلی آن در جانب شمال و شبستان وسیع آن در جانب جنوب قرار دارد (Mostafavi, 2003: 1).

باغ نظر: اگرچه باغ نظر قبل از دوره زندیه وجود داشته و باغ حکومتی دولت صفوی بوده است، اما سامان‌دهی، حصارکشی، درختکاری، خیابان‌کشی و احداث بناهای مختلف آن به دستور کریم‌خان صورت گرفته و به همین دلیل او را بانی این باغ می‌دانند. این باغ محل برگزاری آیین‌های رسمی، «پذیرایی‌ها، مراسم سلام‌های رسمی و اعیاد» (Emdad, 1962: 1) و همچنین مقر حکومت حکام وقت بوده است. به گفته فرصت الدوله در آثار عجم، باغ نظر را باغ شهر و باغ حکومت نیز می‌گفتند. در بخش جنوبی باغ سلطنتی، بنای کلاه‌فرنگی قرار دارد. بنای مزبور به‌صورت کوشک ۸ ضلعی زیبایی ساخته شده. این شکل معماری، از زمان مغول‌ها در ایران معمول شد و به خاطر شباهتی که سقف این ساختمان به سقف ساختمان‌های شرق دور دارد، نیپور، سیاح آلمانی، سقف ساختمان را چینی می‌نامد. نمای خارجی عمارت با کاشی‌کاری و نقوش تاریخی و اسطوره‌ای تزئین شده است (Varham, 2006: 6). باغ را سه درب است: یکی در سمت جنوب غربی و دیگری در جانب شمال شرقی که در میدان توپخانه باز می‌شود و درب سوم در جبهه شمال غربی است که از آن وارد میدان طولی می‌شوند (در پشت عمارت خورشید مذکور حکومتی) و در وراء آن خلوت ارگ است (Emdad, 1962: 2).

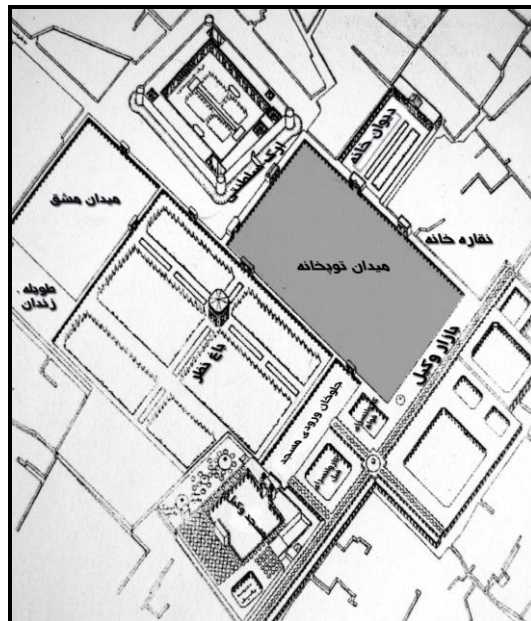
ارگ: ارگ در زبان هندواروپایی به معنی حفاظت کردن و مانع ایجاد کردن است و عبارت از قلعه‌ای محکم در داخل شهر است که مقر پادشاهان، حاکمان و خانواده سلطنتی بوده است (Kamali Sarvestani, 2005: 19). ارگ کریم‌خان در سال ۱۱۸۰ ه.ق ساخته شد. در ساختن ارگ، معماری مسکونی و معماری نظامی هر دو باهم بکار رفته است، چراکه ارگ خانه پادشاه بود و باید از ضریب امنیتی بالایی برخوردار باشد. فرصت الدوله در آثار عجم راجع به ارگ چنین می‌نویسد که، ارگ باغی است برای محارم حکام. در حقیقت قسمت اعظم ارگ به‌عنوان حرم‌سرا استفاده می‌شده است (Varham, 2006: 7). پلان بنا مستطیل شکل است و در چهار گوشه کاخ، چهار برج مدور وجود دارد که ارتفاع کلی آن‌ها ۱۴ متر است. طرح برج‌های دایره‌ای شکل این بنا، به‌طور فراوان در پلان کاروانسرای صفویه مشهود است. در این بنا ویژگی خاص معماری ایرانی یعنی درون‌گرایی، کاملاً رعایت شده است، بنابراین ساختمان فاقد پنجره روبه بیرون است و تنها از طریق یک ورودی که در ضلع شرقی ارگ قرار دارد، با خارج ارتباط برقرار می‌سازد. تزئینات نمای ارگ شامل کاشی‌کاری هفت‌رنگ لعاب‌دار، بر سردر ورودی ارگ است که جنگ رستم و دیو سفید را به تصویر کشیده است و همچنین نقش‌های زیبا که تنوع آجر در طرح‌های نیمه خوشه‌انگوری و رفت‌وبرگشت بر روی نما سایه انداخته‌اند. شالوده و دیوارهای ارگ از سنگ ساخته شده‌اند و بقیه ساختمان از خشت پخته استفاده شده است (Kamali Sarvestani, 2005: 3).

دیوان‌خانه: دیوان‌خانه یا بارگاه عام مکانی بود که کریم‌خان در آنجا بر تخت جلوس می‌کرد و امورات مملکتی را حل‌وفصل می‌نمود (Afsar, 1974: 6). به گفته فرانکلین، شرق‌شناس و محقق انگلیسی: «دیوان‌خانه بنای باشکوهی است که در انتهای یک باغ بزرگ قرار دارد و راه رسیدن به باغ مزبور هم خیابان پهنی است که در دو طرف آن درخت‌های چنار ایرانی کاشته شده است.» (Kamali Sarvestani, 2005: 4). ساختمان دیوان‌خانه نیز بنای بزرگ مستطیل شکلی است که تنها یک سمت آن باز است. این بنا از آجر و سنگ ساخته شده، یک‌سوم ارتفاع دیوارها با مرمر سفید پوشانده‌اند و بقیه دیوار تصاویری از وکیل کریم‌خان و پسر بزرگ او و نقاشی‌های متعدد

کشیده شده است (Kamali Sarvestani, 2005: 4). آب‌انبار دیوان‌خانه نیز در سمت شرق این بنا قرار دارد و بر روی آب‌انبار، ساختمانی بنام «نقاره‌خانه» وجود داشته که برای رسانیدن پیام‌های مهم به مردم ساخته شده بود (Afsar, 1974: 7).

منظر عمومی بدنه میدان توپخانه:

در این میدان فضاها و بناهایی که مکمل و مرتبط با یکدیگرند، در کنار هم قرار گرفته‌اند و از آنجایی که عملکردهای متفاوتی دارند نماهای متفاوتی را در بدنه میدان به نمایش گذاشته‌اند. یکی از خصوصیات بارز بناهای کریم‌خانی، غالب بودن نقش عملکردی بنا نسبت به فرم و خصوصیات زیبایی‌شناسی آن‌هاست. در بناهای کریم‌خانی، سادگی و استحکام به روشنی قابل مشاهده است و در تناسب این بناها به شرایط آب و هوایی شیراز توجه شده است (Qasemi, 2012: 4). همان طور که گفته شد در جبهه غربی میدان، ارگ سلطنتی قرار دارد. دیوارهای آجری این بنا ۱۲ متر و برج‌هایی که در گوشه ارگ قرار دارند ۱۴ متر ارتفاع دارند. نمای بیرونی بنا، ساده بوده و تنها بر روی بدنه دیوار برج‌ها با نقوش آجری هندسی دیده می‌شود. برخلاف نماهای ساده بیرونی که مشخصه بناهای عهد کریم‌خان است، فضاهای داخلی دارای نقوش و تزئینات زیادی می‌باشند. به‌طور کلی ساختارهای شکل‌دهنده بناهای کناره بدنه میدان به‌صورت آشکار نمایان هستند. در فاصله‌ای از ارگ تا باغ نظر، ورودی میدان توپخانه از میدان مشق که در امتداد دروازه باغ شاه است، قرار دارد. در ضلع جنوبی میدان، دیواره باغی از درختان سرو و نارنج دیده می‌شود که در راستای محور ورودی آن و در امتداد آب‌نماها و فواره‌ها، عمارت کلاه‌فرنگی با نمای کاشی‌کاری و مقرنس خودنمایی می‌کند. بعد از به اتمام رسیدن دیواره این باغ، کوچه‌ای دیده می‌شود که در انتهای آن، سردر مسجد وکیل قابل مشاهده است. سردر زیبایی این مسجد با کاشی‌کاری و مقرنس‌کاری، مزین به احادیث و آیات قرآنی است. عقب نشستگی نما در محل اتصال با مقطع ورودی مسجد، جزء ویژگی‌های بیان‌شکلی مساجد به حساب می‌آید. در جبهه کناری مسجد و در امتداد آن، ضلع شرقی میدان توپخانه، بدنه بازار وکیل با نمای ساده و آجری دیده می‌شود.

شکل ۹- شکل حاصل از ترکیب فضاهای (Nasr, 2008: 10) و تحلیل نگارندگان

نزدیکی این بازار به مسجد یادآور این موضوع است که تجارت و کسب‌وکار در ایران در دوره زندگی نیز همراه با تدین و دین‌داری بوده است و بازاریان، در وقت نماز، با تعطیل کردن بازار برای عبادت و راز و نیاز به مسجد می‌شتافتند. در سمت شرقی ضلع شمالی میدان نیز، آب‌انبار دیوان‌خانه و عمارت نقاره‌خانه و در سمت غربی ضلع شمالی، باغ دیوان‌خانه و درختان سرسبز آن خودنمایی می‌کند. آن‌گونه که در سفرنامه «پیتر دل‌واله» نوشته شده، «تمامی اطراف و جوانب میدان با سایبان‌های گنبدی و متناسب محصور شده است». محصور بودن میدان با جداره‌های تعریف‌شده و پیوسته (مانند میدان نقش جهان اصفهان) یکی از بارزهای اصلی میدان در بسیاری از مواقع بوده است و حتی محل برخورد معابر را نیز سرپوشیده کرده‌اند، به گونه‌ای که هیچ‌گونه انقطاع و گسیختگی در بدنه میدان وجود نداشته باشد؛ اما این یک نوع محصوریت میدان به حساب می‌آید و گاهی میدان‌هایی وجود دارند که به دلایلی فاقد بدنه پیوسته و ورودی‌های سرپوشیده باشند. به‌طور کلی، کلیه بناهایی که در گرداگرد میدان توپخانه قرار گرفتند، چه آن‌هایی که متصل به کناره میدان هستند و چه آن‌هایی که در پشت باغ، درختان و فواره‌های ورودی عمارت قرار دارند همگی غالباً از سنگ و آجر ساخته شده‌اند؛ بنابراین استفاده از عناصر مشابه در ترکیب نماهای

اطراف میدان، نوعی هماهنگی را تعریف می‌کند. عناصر ترکیب نمای توپخانه شامل سطوح آجری است که طاق‌نماها، روزن‌ها و درها را در خود جای داده و با کاشی‌کاری و یا نقوش آجری تزئین شده‌اند. نحوه ترکیب این عناصر در نما برحسب نوع بناهای عمومی و عملکرد آن‌ها متفاوت بوده است. نحوه اتصال بناها به شبکه میدان به صورت اتصال مستقیم است. به جز مسجد وکیل و کاروانسرای فیل که به دلیل وجود فضای نیمه بسته در محدوده جلوخان مسجد، نوعی اتصال غیرمستقیم پدید آورده‌اند. سردر ورودی نیز به عنوان عنصر ویژه اتصال، شناخته می‌شود. در مجموعه کریم‌خانی عموماً از طریق کاشی‌کاری هفت‌رنگ یا نقاشی‌های سنتی که باعث متمایز شدن ورودی از بدنه ساختمان می‌شود، سعی شده وضعیت و مشخصات بنای متعلق بدان را در صحنه میدان شهر نشان دهند.

نتیجه‌گیری:

فضای شهری به عنوان واحد زبانی طراحی شهری به صورت عینی و ذهنی قابل توصیف است. در ادراک عینی، دو جنبه مطرح می‌شود: درک کالبدی فضا که مربوط است به ریخت‌شناسی واحدهای تشکیل‌دهنده فضای شهری (از نظر ابعاد، تناسبات، خصوصیات بصری، زیبایی‌شناسی و...) و تجربه فضا که کمک تمامی حواس که در آن، بسیاری عناصر که کاملاً معمارانه نیستند، در ادراک فضا نقش دارند (مانند گیاه، آب، نور و...). در ادراک ذهنی، تمامی عرصه‌هایی که محل انجام کارکردهای عمومی و فعالیت‌های اجتماعی هستند، در محدوده فضای شهری ساخته می‌شوند؛ بنابراین، محدوده این فضا به فضای باز ختم نمی‌شود و محوطه و قسمت‌های درونی بناهای عمومی را نیز که محل اجتماعی هستند و به واقع قلمرو عمومی محسوب می‌شوند، دربر می‌گیرد. در طراحی شهری این دوره، به جنبه‌های کارکردی بیش از ارزش‌های زیبایی‌شناسی اهمیت داده شده است و توجه به نحوه توزیع و فشردگی عناصر شهری در مجموعه کریم‌خانی، مؤید این نکته است که طراحی در کنار مجموعه‌ای از پیش ساخته شده، تاریخی (مانند مسجد وکیل) و حتی در داخل بافت صدمه‌دیده شهری (در اثر زلزله) انجام شده است. اهمیت میدان محدود به شکل و فرم ظاهری آن نیست بلکه چون به عنوان یک عرصه عمومی محل تجمع شهروندان است، در اکثر موارد از جهت یادآوری وقایع تاریخی و نیازهای اجتماعی اهمیت دارد (1: Naqizade, 2007). به همین دلیل در محل مناسبی، فضایی به نام «میدان» به وجود می‌آید و بخشی از زندگی روزمره ساکنان شهر در آن جریان می‌یابد. در طول تاریخ، میدان برحسب ضرورت‌های مکانی و زمانی، نقش و عملکردهای متفاوتی پیدا می‌کند. گاهی در نقش مکانی هنری برای پخش موزیک و گاهی مکانی نظامی برای مشق سربازان.

References:

1. Afsar, K. "Shiraz old texture history", *national works community*, Tehran, 1974.
2. Ahari, Z. Esfahan school in civilization, *art university*, Tehran, 2001.
3. Ajand, Y. Art of safavi, zand, qajar, Mola, Tehran, 1997.
4. Danesh pajoooh, M. Shiraz, fars brilliant bezel, Tehran, Hirmand, 1998.
5. Emdad, H. Shiraz in the past and present, Fars press union, Shiraz, 1962.
6. Kamali Sarvestani, K. Fars historical works Encyclopedia, Historical and tourism heritage complex, Tehran, 2005.
7. Kamali Sarvestani, K. Qoli nejad, A. Shiraz in travel letters, Navid of Shiraz, Shiraz, 2010.
8. Mostafavi, M. Pars climate, cultural works and honors community, Tehran, 2003.
9. Naqizade, M. The city aesthetic and identity perception under Islamic thinkings, Esfahan municipality cultural recreational organization, Esfahan, 2007.
10. Nasr, T. A search in Zandieh civilization and architecture, Navid of Shiraz, Shiraz, 2008.
11. Paoloconeo. Islam world civilization history, civil and optimization company, Tehran, 2005.
12. Qasemi, M. Zandieh congress. Karim khani buildings at Zandieh age narrated by travel literature and pictures, Farsology Institute, Shiraz, 2012.
13. Sami, A. Eternal shiraz, luxury (Navid of shiraz), Shiraz, 1984.
14. Sedaqat kish, J., The oldest pictures of Fars, Persepolis, Shiraz, 2003.
15. Sharifi, M. Sheibani, H. "Shiraz a lyric composed (an introduction to Shiraz architecture and civilization)", Showatir pub., Shiraz, 2020.
16. Varham, Gh. Iran political & social history in Zand age, Moein, Tehran, 2006.
17. Ahmadi, M. Hekmatnia, A. "Recognition of Shiraz Artillery Square", 7th International Conference on Civil Engineering, Architecture and Urban Economic Development, Shiraz, Iran.
18. Tahami, J. "Old Iran", Tehran, 1384.

19. Curzon, J. Translator: Mazandarani, and "Iran and the Iranian problem", book translation and publishing company, Tehran, 1350.
20. Afsar, K. "History of the Old Texture of Shiraz" Qatre Publications, Tehran, 1353.
21. Dekhoda, A. "Dictionary of Dekhoda" Tehran University Press, Tehran, 1377.
22. Rasouli, H. "Structure of Old Cities and Suburbs" Navid Shiraz Publications, Shiraz, 2009.
23. Sane, M. "Come to Shiraz (old photos of Shiraz)" Awqaf Publications, Shiraz, 2011.
24. Garib, F. "Urban Squares, Architecture and Open Space Design", University of Tehran Publications, Tehran, 2018.